

Guido van Hengel

De dagen van Gavrilo Princip

Hoe een jonge rebel de Eerste
Wereldoorlog ontketende

Ambo|Amsterdam

PROLOOG

Vier pistolen, zes bommen

In de namiddag van 4 juni 1914 arriveerde de trein uit Tuzla in de Bosnische hoofdstad Sarajevo. Onder de passagiers bevonden zich drie in donkere, vieze jassen geklede scholieren, die elkaar op het station zwijgzaam groetten en spoorlags huiswaarts keerden. Op hun gezichten stonden vermoeidheid en frustratie te lezen. Het leek alsof ze elkaar niets meer konden of wilden zeggen.

De reis was acht dagen eerder begonnen in Belgrado, de hoofdstad van het onafhankelijke buurland Servië, en had hen door landerijen gevoerd, door bergen, bossen en moerassen, en langs rivieren en steden. Een deel van de tocht hadden ze afgelegd tijdens een inktzwarte nacht, voortploegend, soms met één been wegzinkend in een poel water, terwijl takken in hun gezicht zwiepten.

De eerste jongen was Nedeljko Čabrinović, een typograaf van beroep en Bosniër van afkomst. Hij was lang en mager, en droeg een dunne snor. Als stedeling had hij zich al op jonge leeftijd laten inspireren door internationale ‘stadse’ ideologieën, zoals het socialisme en anarchisme. Sinds kort had hij ook het Servische nationalisme ontdekt, al bleef hij wel wantrouwig tegenover dat wat hij als ‘chauvinisme’ beschouwde. In zijn hoofd kwamen al deze ideeën samen tot een revolutionaire potpourri. Hij lag altijd in de clinch met zijn vader, die cafébaas was in Sarajevo en – tot grote ergernis van zijn zoon – op goede voet stond met het Oostenrijkse gezag in Bosnië.

De tweede jongen was Trifko Grabež, zoon van een pope (orthodoxe priester) uit Pale, een dorp ten oosten van Sarajevo. Net als Čabrinović was Grabež Bosniër. Hij had op scholen zowel in Tuzla als

in Sarajevo gezeten, voordat hij vanwege de steeds strengere repressie van de Oostenrijkse politie naar Servië was uitgeweken, waar hij in Belgrado het Eerste Gymnasium bezocht.

Zijn schoolkameraad aldaar was Gavrilo Princip, de derde jongen – ook uit Bosnië. Een kleine, pezige gestalte met een gekreukelde overjas over zijn schriële lijf. Princip droeg zijn haar vrij lang en had afwisselend een baard en een snor. Doorgaans maakte hij een ziekelijke indruk; hij had een bleke huid en diepliggende ogen, en hoestte een pijnlijke, natte hoest. Hij was, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Čabrinović, een jongen van het platteland. Princip's vader was in de eerste plaats boer, maar diende ook als postbode de Oostenrijkse autoriteiten. Op zijn uniform prijkte het wapen van het huis Habsburg. Elke dag trok de oude Princip met paard en wagen naar de Dalmatische stad Knin om daar de post te bezorgen.

Deze drie jongens – zonen van een cafébaas, een priester en een postbode – hadden een afspraak: ze zouden de Oostenrijkse troonopvolger Frans Ferdinand vermoorden. Deze aartshertog en neef van de oude keizer Frans Jozef was in hun ogen 'de vijand van het Slavische volk' en moest uit de weg worden geruimd. Hij zou over een paar weken naar Bosnië komen om militaire manoeuvres bij te wonen en de stad Sarajevo met een bezoek te vereren. Dat was hun uur U; de drie zouden hem opwachten met bommen en pistolen. Tevens hadden ze cyaankali geregeld, opdat ze hun ultieme heldendaad konden afronden met de zelfverkozen dood.

In Belgrado had een Balkanoorlog-veteraan hun de benodigde middelen (vier pistolen, zes bommen) in de hand gedrukt, maar het was hun taak de bezwaarlijke last zelf over de grens te smokkelen. De tentakels van de desbetreffende majoor leken zich ver uit te strekken, want onderweg in de bossen en velden hadden ze allerlei soorten hulp gekregen van louche, corrupte grenswachters, naïeve boeren en onduidelijke, mistige 'tussenmannen', die meer of minder wisten over hun bestemming en voornemens. Tegen de onderzoeksrechter zei Princip later dat hij deze reis 'geheimzinnig' had gevonden.¹

Toen ze eenmaal de Bosnisch-Servische grens waren gepasseerd, had het drietal de explosieven achtergelaten in de stad Tuzla bij een bioscoopeigenaar genaamd Miško Jovanović. Omdat de Bosnische

politie voor het aanstaande officiële bezoek van de Oostenrijkse troonopvolger extra veiligheidsmaatregelen in Sarajevo had genomen, zouden die bommen later nog de hoofdstad binnengesmokkeld worden. Tijdens de laatste etappe konden ze dus opgelucht ademhalen en met een gerust hart de trein nemen; de zware last lag in Tuzla.

Op 4 juni 1914, bij aankomst in Sarajevo, had alles nog een spel kunnen zijn. Ze konden nog doen alsof ze verdwaald waren in hun eigen verhaal. De drie tieners hadden als leergierige wijsneuzen veel gelezen over Russische nihilisten en anarchisten die bommen gooiden naar de tsaar. De meeste inspiratie haalden ze uit het boek *Ondergronds Rusland* van de internationale beroepsrevolutionair Stepnjak, die schreef over spectaculaire ontsnappingsmanoeuvres, onderhandse briefjes in geheimtaal, codes, wachtwoorden en andere geheimdoenerij.² Alle drie hadden ze dit jongewoudlopershandboek voor de moderne 'terrorist' verslonden. Hieruit leerden ze dat ze 'nobel en verschrikkelijk' moesten zijn om uit te groeien tot de 'gesublimeerde menselijke grootheden van martelaar en held'.³ Het moment was gekomen om de woorden in daden om te zetten.

Maar begrepen ze de vermoedelijke omvang van de gevolgen van hun onderneming? Feitelijk waren ze nog, in tegenstelling tot de revolutionairen uit *Ondergronds Rusland*, volstreckte amateurs. Nooit eerder hadden ze een aanslag gepleegd. Dat neemt niet weg dat de politie hen al wel geruime tijd in de gaten hield. De naam van Princip staat in verschillende politierapporten uit 1912, dus ruim vóór de aanslag. Een geheim document van 28 december 1912 toont zijn naam op een lijst van verdachte figuren die speciale aandacht verdienen in verband met de staatsveiligheid. Hij had zich in 1912 opgehouden in het oorlogsgebied van Zuid-Servië en Macedonië, en kon daar weleens op gevaarlijke wijze geradicaliseerd zijn. Veel wist de politie overigens nog niet over het van de radar verdwenen probleemkind, want achter zijn naam stond in potlood geschreven de aantekening: 'Waarschijnlijk scholier'.⁴

En de andere twee? Die hadden al wél iets op hun kerfstok, zij het nog niet in de orde van grootte van waar ze nu mee bezig waren. De Bosnische rechtbank had Čabrinović in 1912 veroordeeld tot verban-

ning uit Sarajevo vanwege sabotage in een drukkerij, en Grabež had in hetzelfde jaar veertien dagen in de cel doorgebracht omdat hij een leeraar op school met zijn vuist tegen de grond had geslagen.

Maar nu begon het echte werk: de Oostenrijkse troonopvolger zou Sarajevo niet levend verlaten. Ze wilden in de eerste plaats een signaal afgeven aan de Oostenrijkse regering van Bosnië, die ze hoopten weg te jagen van de Balkan, waar die, in hun ogen, absoluut niets te zoeken had. In de tweede plaats hoopten ze met de moord een chaos aan te richten die zou kunnen leiden tot grotere verschuivingen en ontwikkelingen – mogelijk een revolutie of een nationale opstand, wie weet een oorlog. Maar vooral wensten ze ook helden te worden, helden van de natie, van de jeugd, van het onderdrukte volk of van hun revolutionaire vrienden. In het boek van Stepnjak stonden ‘revolutionaire profielen’ van mensen die hun leven hadden gegeven voor de strijd tegen de tirannie. Om daar in dat lijstje te eindigen zouden ze moord met zelfmoord combineren, en met Frans Ferdinand ten onder gaan, als opoffering voor iets dat ze zelf als vrijheid zagen.

In Sarajevo ging Čabrinović naar zijn oma in de stad, Grabež vertrok naar Pale, om zich daar – wat anders? – toe te leggen op zijn studie voor een examen, en Princip ging naar zijn broer in een dorp verderop, waar zojuist een klein neefje was geboren.

Ze moesten eerst de tijd doden. Er waren nog vierentwintig dagen te gaan.

De dagen van Gavrilo Princip is het verhaal van de opkomst en ondergang van een generatie zeer jonge intellectuelen in Bosnië-Herzegovina. Eeuwenlang vormde deze regio een *vilayet* (provincie) van het Osmaanse Rijk, totdat de Oostenrijkse keizer er in 1878 *de facto* en in 1908 *de jure* de macht over kreeg. Bosnië was voor veel Oostenrijkers en Hongaren in de Dubbelmonarchie een vreemde eend in de bijt: de ‘oriëntaalse’ Balkan deed zijn intrede in Midden-Europa.

In het fin de siècle maakte Oostenrijk-Hongarije een stormachtige culturele ontwikkeling door. Politiek naderde het rijk dat eeuwenlang de Duitstalige wereld had gedomineerd weliswaar zijn einde, maar in

de grote steden Praag, Boedapest en Wenen bloeiden de kunsten en wetenschappen. Slovenen, Kroaten, Oostenrijkers, Hongaren, Roethenen, Polen, Joden, Slowaken, Tsjechen, Roemenen en vele andere volkeren maakten het rijk tot een bonte culturele smeltkroes. Deze omgeving bleek een goede inspiratiebron voor grote geesten als Gustav Klimt, Franz Kafka, Sigmund Freud, Ludwig Wittgenstein en vele anderen. Maar ook Adolf Hitler ging naar school in dit rijk, in de provinciale Oostenrijkse stad Linz.

De culturele opleving was een van de resultaten van het nationale ontwaken in de Habsburgse Dubbelmonarchie en functioneerde zo dus tegelijkertijd als bind- en als breekmiddel. Nationalistische dichters en oproerkraaiers peuterden in de kieren van het oude rijk opdat ze scheuren zouden worden. Ze bedienden zich van pen en pistool. Dit proces vond versneld plaats in de Oostenrijks-Hongaarse deelprovincie Bosnië. Hier was vooral ook vanwege de religieuze diversiteit van de bevolking 'het nationale ontwaken' zeer complex en conflictueus van karakter.

Dat de problemen in die specifieke provincie ook op wereldniveau verschil konden maken bleek in 1914, toen de Bosnisch-Servische scholier Gavrilo Princip de Oostenrijkse troonopvolger Frans Ferdinand en zijn vrouw Sofie doodschoot tijdens een officieel bezoek aan Sarajevo. Deze dubbele moord was de aanleiding voor de Eerste Wereldoorlog, die een maand later uitbrak.

Zeer velen schreven over de moord van Sarajevo, uiteraard vanwege de reusachtige gevolgen. Deze grote industriële oorlog verwoestte niet alleen een groot deel van de Europese beschaving en bevolking, maar ook het Europese zelfbewustzijn. De oorlog maakte een eind aan het Osmaanse, Habsburgse, Duitse en Russische rijk en liet de wereld in verbijstering achter over hoe het zover had kunnen komen. Het ligt voor de hand dat de oorzaken van de Eerste Wereldoorlog dan ook veelvuldig onder de loep genomen zijn.

De *dagen van Gavrilo Princip* is echter nadrukkelijk een microgeschiedenis. Dat betekent dat dit boek geen aanvulling is op de geschiedenis van de aanslag of die van de Eerste Wereldoorlog, maar veel meer een beeld schetst van een relatief klein milieu waarin scholieren in de stad

radicaliseerden en zich bekeerden tot gewapend verzet of zelfs terreur. De paradox is dat Princip's radicalisme in wezen een resultaat was van de Habsburgse cultuurpolitiek: hij ging naar Oostenrijkse scholen, las boeken in het Duits die hij anders nooit had kunnen inzien, en ontwikkelde zich langzaam tot een lid van de culturele elite. Tegelijkertijd bood deze nieuwe wereld van smalspoortreinen, rokerige kunstcafés, elitaire gymnasia en gedrukte poëzie van Friedrich Schiller of Oscar Wilde hem de mogelijkheid om een eigen – meer internationale – visie te ontwikkelen op de politieke situatie van zijn geboortestreek.

In dit boek behandel ik stap voor stap de belangrijkste ingrediënten van Princip's wereldbeeld. Deze reis door de korte geschiedenis van zijn leven is zowel een chronologische als een thematische. De eerste invloeden traceer ik in de boerenstreek waar hij opgroeide: de familieverbanden, de agrarische machtsverhoudingen en de economische structuur van de Turkse overheersing, die relatief kort voor zijn geboorte was beëindigd. Via scholing in Sarajevo, ontmoetingen met gelijkgestemde leeftijdgenoten, het nationalisme in Servië en de verlokkingen van de Russische terreur kom ik uiteindelijk tot aan het laatste bedrijf, dat in het teken staat van moord, berechting en zijn eenzame opsluiting en dood in 1918. Dit boek is dus, naast een cultuurhistorische studie, ook een korte kroniek van een leven. Of beter gezegd: een kroniek van een kort leven.

Dit verdient nog enige toelichting. Het is geen ijzeren wet, maar in de praktijk komt het erop neer dat een biografie alle fasen van een leven behandelt. Allereerst de jeugdijaren, die bepalend kunnen zijn voor iemands karakter. Dan volgt een jongvolwassen periode, waarin het individu keuzes maakt die belangrijke consequenties hebben voor het verloop van diens verdere leven. Een mens krijgt een partner en kinderen (of niet, maar dan spelen die thema's toch ook een rol) en wordt oud. In ouderdom wordt het individu vaak milder en kijkt hij/zij in verwondering en soms schaamte terug op de fouten die hij/zij in het leven gemaakt heeft. Die levensfasen vormen de kapstok van een biografie.

Zeker in het geval van een jeugdzone – in casu een wel heel aanzienlijke, namelijk een moord – kan volwassen reflectie tot interes-

sante inzichten leiden. De levensfasen van Princip beperken zich echter tot geboorte, kinderjaren en adolescentie. Dan houdt het op. Voor sommige van de bovengenoemde inzichten stierf hij te vroeg. Het is helaas onmogelijk om een complete biografie van Gavrilo Princip te schrijven; er is te weinig materiaal, zijn leven bevat te weinig gebeurtenissen. Toch mag het feit dat hij kort geleefd heeft nooit een reden zijn om zijn leven een biografische studie onwaardig te vinden. Dagelijks sterven er mensen te vroeg: zwakke baby's, zieke kinderen of mensen in het verkeer. Jonge mensen bepalen de loop van de geschiedenis minstens evenzeer als volwassenen.

Net als de moorden op Kennedy, Sadat, Fortuyn en vele andere politieke kopstukken is ook de moord op Frans Ferdinand omgeven door mysteriën. Een studie naar Princip als moordenaar en vooral als 'aanstichter' van de oorlog is daarom een moeizame bezigheid. Ik heb, als Nederlands historicus, geworsteld met alle Bosnische, Servische, Joegoslavische, Duitse, Oostenrijkse en Russische complottheorieën, de ene nog dwazer, mooier of ongeloofwaardiger dan de andere. Sommige lezers moet ik daarom nu al teleurstellen: dit boek is níét de sleutel tot een (of 'het') complot van Sarajevo, en het geeft bewust ook geen antwoord op de vraag wie er verantwoordelijk was voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Wie daarin geïnteresseerd is, kan ik verwijzen naar een bibliotheek vol boeken die daar adequatere antwoorden op kunnen geven.⁵

Met het schrijven van *De dagen van Gavrilo Princip* heb ik geprobeerd de schutter van Sarajevo te ontdoen van alle apocriefe betekenissen die socialistten, fascistten, nationalistten en revisionistten hem hebben toegekend en inzicht te verschaffen in de problemen, mogelijkheden, angsten, frustraties en idealen van een veelbelovende generatie jongeren. Ik hoop dat ik daarmee enige oorzaken heb kunnen blootleggen van Princip's *politieke radicalisering*. Dit is zowel een oefening in historische verbeelding als – op een meer algemeen niveau – een onderzoek naar de keuzes van een gefrustreerd individu in een grotere, abstracte, urbane en moderne samenleving. Er is alle reden om dergelijk onderzoek te blijven doen. Homicide als politieke daad is immers nog steeds actueel en zal tot in lengte van dagen een (laatste) middel van radicalen blijven om idealen kracht bij te zetten.

I

LANDEN

*'Als Turkije valt gaat onze oriëntaalse zon onder
in een zee van bloed'*

John Mill, Brits reiziger (1870)

1 In afwachting

Een soldaat die tijdens de Eerste Wereldoorlog op wacht stond voor de cel waar de schutter van Sarajevo was opgesloten schreef later:

Ik verwonderde me over de merkwaardige samenkomst van de naam van de dader en zijn bezetenheid: *Princip*, de jonge student die gegrepen werd door het idee zijn volk te bevrijden en daarvoor zijn jonge leven vrijwillig en graag opofferde, en dan het *principe*, om wraak te nemen op de onderdrukker van de vrijheid van zijn volk (...). Deze jongen had naar onze begrippen niet anders kunnen heten.¹

Spitsvondige woordspelletjes met de ‘principes van Princip’ kwamen de afgelopen eeuw vaker voor, onder andere in romans, feuilletons, strips en columns.

Nomen est omen. Behalve misschien toepasselijk is Princip vooral ook een zeldzame naam. Wie nu in de online telefoonboeken van de verschillende Bosnische politieke entiteiten (Bosnisch-Servisch, Bosnisch-Kroatisch, Bosnjaks* enzovoort) de naam ‘Princip’ intypt zal slechts op een handjevol treffers stuiten. Alle Princip's uit het huidige Bosnië, of ze nu in de bergen, de steden of de dorpen wonen, weten van elkaars bestaan. Dit zal niet alleen te maken hebben met hun aty-

* Bosnische moslims worden tegenwoordig Bosnjakken genoemd, vooral in de betekenis van etnische of nationale gemeenschap. In de tijd van Princip had die naam echter nog niet die specifieke connotatie. In dit boek gebruik ik de benamingen ‘moslims’ (in religieuze context) en ‘Moslims’ (in culturele of politieke context).

pische achternaam, maar vooral ook met die ene telg uit het geslacht: de kleine radicaal.

Die naam achtervolgt de familie nu precies een eeuw lang, want iedereen heeft een mening over Gavrilo Princip. Hij is voor sommigen een held, voor anderen een terrorist, en voor weer anderen een tragisch en onbeduidend figuur in de poppenkast van de Grote Geschiedenis. Sommige leden van de Princip-bloedlijn dragen hun beladen achternaam met trots; anderen proberen er toch vooral normaal onder te blijven. De zestiger Gavrilo Princip, een hoteleigenaar en ondernemer in graafmachines die ik in 2013 ontmoette in Oost-Sarajevo, stelde zich in de eerste plaats voor met zijn bijnaam, 'Bato'. Hij was een achterneef van 'de' Gavrilo Princip. De roepnaam die zijn ouders hem gegeven hadden vond hij onpraktisch en ingewikkeld. Hij was het domweg zat daar telkens uitleg over te geven.

What's in a name? Zoals je in Nederland aan de naam kunt zien dat een Troelstra uit Friesland, een Wilmink uit Twente of een Balkenende oorspronkelijk uit Zeeland komt, zo kun je op de Balkan met enig spoorwerk ook de verre herkomst traceren aan de hand van een naam. Zoals veel mensen wel weten, eindigen de meeste namen in Servië, Kroatië en Bosnië op -ić, wat in feite 'zoon van' betekent, net als in Nederland Jansz of Jansen 'Janszoon' betekent. Uit de naam zelf kun je bovendien vrij goed afleiden tot welke religieuze gemeenschap iemand (oorspronkelijk) behoort: Mehmedbasić of Islamović refereren aan de islam, terwijl namen als Mihajlović of Gavrilović (Michaël, Gabriël) verwijzen naar het orthodox-christelijke geloof. Dan zijn er nog talloze invloeden uit het Duits en Hongaars, vooral bij de Slovenen en Kroaten, wier grondgebied onder de scepter van Wenen respectievelijk Boedapest viel. Namen op de Balkan zijn als gevolg van oorlogen, huwelijken, etnische zuiveringen, deportaties en verhuizingen vermengd en door elkaar gehusseld, maar toch – en zeker na de recente burgeroorlog – is een naam nog een referentiepunt.

Nu wil het geval dat juist de herkomst van de naam Princip onduidelijk is. De betekenis, prins, komt zeker niet uit het Servisch of Bosnisch (*knjaz, knez*), maar uit het Latijn. Wanneer het Prinčip was geweest, dan was de Italiaanse herkomst logisch geweest (*Principe*), maar de naam wordt uitgesproken als 'Printsip', waar het Duitse 'Prinz' in door-

klinkt. Alleen al de naam heeft een geschiedenis die het waard is te vertellen. Die verraadt immers een diffuse herkomst uit een grensregio, een gebied tussen de Slavische en Romaanse wereld, Midden-Europa en de Balkan, de Méditerranée en het Midden-Oosten. Kortom: 'Princip' is een plaatsaanduiding.

Een Bosnische stamboom

Bosnië was eeuwenlang een provincie (*vilayet*) van het Osmaanse Rijk en de bevolking was verdeeld in een orthodox, islamitisch en katholiek deel. Daarnaast woonden er nog veel joden, veelal uitgeweken Sefardim uit Spanje en Noord-Afrika. De Princip's waren allen Bosniërs, maar niet in de moderne betekenis van het woord. Nationale, culturele en zelfs religieuze identiteiten waren zeer veranderlijk en zouden pas later vorm krijgen.

Omdat Bosnië in de twintigste eeuw in chronologische volgorde een Turkse, Oostenrijks-Hongaarse, Servisch/Kroatisch/Sloveense, Joegoslavische, Duits/Kroatische, communistisch-Joegoslavische en eigen (maar onderling sterk verdeelde) overheid heeft gekend, zijn veel bronnen en documenten bij politieke en geografische grensverhuivingen verdwenen, verdonkeremaand of domweg vernietigd. Dat maakt het zoeken naar details uit de voorgeschiedenis van de familie Princip lastig.

Verder speelt de sociale status van de familie een rol. De Princip's waren van bescheiden komaf. Arme boeren in het Osmaanse Rijk hadden geen toegang tot onderwijs en waren – hoge uitzonderingen daargelaten – analfabeet. Documenten lieten ze daarom niet na. Hun landheer interesseerde zich alleen voor de productie op hun akkers en het leven, de cultuur of zelfs de naam van zijn horige kon hem verder niet schelen.

Wie wil wroeten in het verre verleden van de familie moet het daarom doen met de herinnering van de nazaten van zijn broers. Hun uit anekdotes opgebouwde geschiedenis is, net als elke gedeelde herinnering, een soort moeras. Tussen de nevelen van de Grote Europese Geschiedenis duiken verhalen op, sommige nog mooier dan de ande-

re, maar wat feiten betreft volstrekt onverifieerbaar. Documenten zijn afwezig, bewijs is schaars. Bovendien zijn die anekdotes uit de familie grotendeels gekleurd door wat er later allemaal gebeurde. Zo weten de Princip's veel meer te vertellen over Gavrilo dan over zijn neven en nichten, hoewel die tot 1914 vast even belangrijk of onbelangrijk waren.

Božidar Tomić, een vriend van Princip en 'collega-revolutionair', heeft in de jaren dertig van de twintigste eeuw uitgebreid gesproken met leden van de familie en heeft daar een aantal artikelen over gepubliceerd.² Zijn interviews met de broers en ouders van Princip zijn belangrijk bronnenmateriaal over diens vroege jaren, al moeten ze met voorzichtigheid gelezen worden. Aan deze informatie heb ik zelf nog wat kleine data kunnen toevoegen, met dank aan de al eerder genoemde achterneef Gavrilo 'Bato' Princip.

Op een lome namiddag trof ik hem in het café van zijn hotel, waar hij gravend in zijn geheugen en regelmatig telefonerend met familieleden in binnen- en buitenland alle bloedlijnen, verbanden en verhuizingen voor me uiteenzette. Verhalen over oorlogen, bezetting en onverklaarbare familiegeheimen werden afgewisseld met die over verhuizingen, gedwongen en gekozen migratie en financieel succes. De Princip's zijn, net als elke Bosnische familie, verspreid over de wereld en wonen in Canada, de Verenigde Staten, Australië, België, Duitsland, Servië, en wie weet waar nog meer. Terwijl hij de ene Drina-sigaret met de andere aanstak, vertelde Bato over de twintigste-eeuwse geschiedenis van een familie die twee wereldoorlogen en drie burgeroorlogen meemaakte, die volgens velen allemaal terug te voeren zijn naar die ene daad van hun achterneef.

Dat zijn de bronnen: een verzameling herinneringen, veelal gekleurd door gebeurtenissen achteraf, verteld boven zwarte Turkse koffie en gesluierd in Drina-sigarettenrook. Het is niet anders.

Een familie aan de grens

Princip's voorouders kwamen oorspronkelijk uit Montenegro, en meer specifiek uit de bergachtige omgeving van Grahovac. 'Montene-

gro' is de oorspronkelijk Venetiaans-Italiaanse benaming voor Zwarte Berg, en het is niet toevallig dat het land juist in deze taal internationaal bekend werd. De Montenegrijnen stonden namelijk altijd al via land en zee in direct contact met de Venetianen, die overal aan de Adriatische kust handelden en leefden. 'Zwarte Berg' (Crna Gora) is tegenwoordig een soevereine staat, met een traditie die teruggaat tot in de negentiende eeuw. De samenleving van Montenegro kenmerkte zich al voor de Osmaanse tijd door een stammenstructuur, vergelijkbaar met die van de clans in de Schotse Highlands. Hoewel de sultan ook in Montenegro een feodaal stelsel doorvoerde, bleef deze premoderne stammenstructuur het politieke en sociale cement van de samenleving. Clanhooftden maakten de dienst uit. Dat die clancultuur niet alleen zeer gesloten, maar ook buitengewoon gewelddadig kon zijn beschreef de Joegoslavische dissident Milovan Djilas in zijn aangrijpende boek *Land Without Justice* (1958): 'Mijn vaders grootvader, mijn eigen twee grootvaders, mijn vader en mijn oom werden vermoord, alsof er een gruwelijke vloek op hen rustte. [...] Soms denk ik weleens dat ik geboren ben met bloed in mijn ogen. Mijn eerste blik op de wereld was bloed.'

Waarschijnlijk aan het einde van de achttiende eeuw verruilde een deel van de Princip-familie deze rauwe omgeving voor een andere, in Bosnië. De reis via de Dalmatische kust bracht hen naar Arežin Brijeg, een dorp in een vallei in de buurt van de huidige Kroatische stad Knin. De streek was in de negentiende eeuw een soort 'drielandpunt', op de grens van de Venetiaanse gebieden, de Habsburgse monarchie en het Osmaanse Rijk.

Vanwege die positionering op de kaart heette dit gebied de Krajina, dat zoiets als 'aan de grens' of 'het einde' betekent. De grens was er niet alleen realiteit, maar ook een metafoer, een leefwijze en geestestoestand. In de eerste plaats betekende de grens voor de lokale bewoners natuurlijk een bron van inkomsten; zij verdienden legaal bij als grensbewaker of illegaal als smokkelaar (vaak ook allebei tegelijk). In de tweede plaats speelde het 'vreemde' aan de andere kant van de grens altijd een grote rol: de plaatselijke inwoners hadden weet van een andere wereld – een buitenwereld. Deze schijnbare voordelen werden echter voornamelijk overschaduwed door oorlogsdreiging. Bij

een gewapend conflict met de buurlanden moesten de Krajina-bewoners – zo dicht bij het vuur – het vaak het eerst ontgelden. De grens bood echter ook verhalen, roddels en nieuws: als legers er patrouilleerden of schietoefeningen deden, lag het voor de hand dat er spoedig oorlog kwam. De Krajina was altijd onrustig. De bewoners mochten zich graag laten gelden als ‘harde jongens’, en zo stonden (en staan) ze ook bekend in de hele regio. In oorlogen werden deze bergboeren ingezet voor het zwaardere werk, of het nu de Habsburgse legers waren die in het revolutiejaar 1848 ten strijde trokken tegen de Hongaren of, anderhalve eeuw later, paramilitairen die ergens anders of daar ter plaatse oorlogsmisdaden pleegden. De schrijver Petar Kočić, een tijdgenoot van Princip, kwam zelf ook uit de Krajina en gebruikte in zijn proza doorgaans veelzeggende bijvoeglijke naamwoorden, zoals ‘hete Krajina’, ‘bloedige Krajina’ en ‘diepe, verafgelegen Krajina’.³ Hij vertolkte een explosief en heetgebakerd zelfbeeld. Ook de Osmanen zagen de mogelijkheden in van dit zelfverklaarde rauwe volk en maakten daar gebruik van. Ze kregen een functie als bewakers aan de grens. Doorgaans waren die grenswachten alleen moslims, maar in de negentiende eeuw accepteerden Turkse pasja’s dat ook christenen zich zo verdienstelijk maakten. Deze Sultan-getrouwe militieën waren de zogenoemde *martolozen* en kwamen op de hele Balkan voor. Voorvaders van Princip dienden in de negentiende eeuw als *martolozen* bij de lokale Osmaanse machthebbers, en dit bleef zo tot aan de Eerste Wereldoorlog. Een groot aantal van Gavrilo’s ooms was bijvoorbeeld agent of grenswacht. De familie herinnerde zich dat Gavrilo als kind graag meekeek wanneer zij hun wapens aan het schoonmaken waren. Dit fascineerde hem enorm.

Aan de grenzen van het Osmaanse Rijk hielden de leden van Gavrilo’s familie zicht op het voortdurende verkeer van oprukkende of zich terugtrekkende legers, rondtrekkende vrije soldaten, handelslieden en allerlei andere reizigers. Ze waren de wachters aan de poorten van wereldrijken, en dit was ook de directe reden dat anderen of zijzelf deze familie de naam ‘Čeka’ meegaven, wat zoveel betekent als ‘in afwachting’ of ‘de wachtende’. Een naam die net zoals bij de oorspronkelijke bewoners van Amerika – ‘kuchende bizon’, ‘dansen met wolven’ – niet zozeer verwijst naar een streek of afkomst, maar naar een handeling.